

Особливу увагу соціальний педагог-фасилітатор приділяє соціально-практичній роботі з дітьми, змістом якої є: права дітей у сім'ї, як захиститися від насильства; що робити у кризовій ситуації; до кого і як звертатися.

Формами соціально-профілактичної роботи з дітьми щодо протидії жорстокому поводженню з ними у загальноосвітніх установах є: ігри, аматорські театри, міні-лекції, перегляд відеофільмів, бесіди, розповіді, вікторини і конкурси (про права дітей).

Зміст роботи щодо попередження насильницької поведінки над дітьми передбачає: формування толерантності в сім'ї та школі; просвіта щодо прав дітей, суб'єктів їх захисту та зміцнення; формування умінь протистояти насильству і жорстокому поводженню; формування життєвих умінь і навичок ненасильницької поведінки; організація предметного дозвілля та безпечного відпочинку дітей; створення необхідних умов для самовиявлення лідерів, формування позитивних якостей особистості; виховання гуманних взаємостосунків у дитячому колективі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жижина И. Психологические особенности педагогической фасилитации / И. Жижина, Э. Зеер // Образование и наука. – 1999. – № 2 (2).
2. Роджерс К. Межличностные отношения в фасилитации учения [Электронный ресурс] / К. Роджерс. – Режим доступа : <http://altruism.ru/sengine.cgi/5/7/8/2/4>.

Олена Луценко,
канд. філос. н., доцент,
Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ХЛОПЦІВ-ПІДЛІТКІВ З УРАХУВАННЯМ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ

У статті розглядається питання соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки хлопців-підлітків. Доводиться, що у процесі соціалізації гендерні стереотипи стають фактором формування конфліктної та девіантної поведінки неповнолітніх. Поведінка, що відхиляється, виступає як додатковий канал засвоєння чоловічої статевої ролі, оскільки можливості, що надає соціум, є невеликими. З метою подальшого вдосконалення профілактичної та корекційної роботи з агресивними підлітками, пропонується перегляд змістовних характеристик цього процесу. В якості необхідної складової наголошується на гендерному вихованні та гендерній просвіті підлітків, необхідності викоринення гендерних стереотипів.

Olena Lutsenko

SOCIAL AND EDUCATIONAL PREVENTION OF TEENAGE BOYS' DEVIAANT BEHAVIOUR THROUGH GENDER PERSPECTIVE

The article examines the social and pedagogic preventing measures of deviant behaviour of teenagers. The author points out that gender stereotypes can be a factor of the development of conflicts and deviant behaviour of the children in the process of their socialization. The entry defines a deviant behaviour as an additional channel of acquiring and learning "male role". The author comes to the conclusion that it is necessary to review the characteristics of socialization process to further improve the preventing measures and correctional work with aggressive teenagers. The special attention is paid to gender education of teenagers as a necessary component of elimination of gender stereotypes in all spheres of their activity.

Врахування гендерного фактору при аналізі людської агресивності та виявлення особливостей мотивації насильницьких дій, скоєних хлопцями-підлітками, спонукає до подальшого вдосконалення профілактичної та корекційної роботи з агресивними підлітками.

Сучасні особливості гендерної соціалізації підлітка знаходяться ще у стадії розробки психологами та педагогами. Існуючі дослідження, однак, дозволяють стверджувати про *специфічні труднощі у процесі засвоєння гендерної ролі хлопчиком-підлітком*. Зокрема, про це переконливо свідчать напрацювання В. Абраменкової, Т. Говорун, О. Кікінежді, І. Кона, В. Кравця, В. Оржеховської, Т. Титаренко та інших вчених. Думку про існування специфічних труднощів у процесі засвоєння гендерної ролі хлопчиком-підлітком підтверджують положення К. Штайнер, висловлені нею у своїй книзі «Сценарії життя людей. Школа Еріка Берна». Вчена підкреслює, що в процесі гендерної соціалізації відбувається певна деформація розвитку особистості, оскільки деякі сторони особистості (які відповідають гендерним стереотипам) схвалюються і посилюються, а інші (що таким стереотипам суперечать) – навпаки [8, с. 134].

Бажання грати певну соціальну роль і бути схожим на якогось героя у підлітка відбувається у процесі безперервної внутрішньої боротьби, неуспіх в котрій свідчить про те, що він не вибрав точного життєвого орієнтиру. Наслідки такої невдачі різні – це і розчарування в собі, і потяг до наркотиків, і злочинна та неврівноважена поведінка і спроби самогубства. Помічено, що загальним для більшості неповнолітніх юнаків є та обставина, що на перший план у їхній ідеології виходять цінності маскулінності. Тобто, чоловік повинен бути сильним, незалежним, активним, агресивним, самодостатнім, орієнтованим на індивідуальні досягнення. Так, для особи чоловічої статі просльозитися – значить порушити норму мужності. У результаті – у хлопчиків може розвинутися фемінофобія, тобто страх перед проявом у себе жіночності. У дорослих чоловіків поява страху може бути зумовлена уявленнями про те, що гомосексуалізм властивий чоловікам з рисами жіночності. Тому чоловіки з вираженим традиційним підходом до чоловічої ролі можуть вважати, що, якщо чоловік не повинен бути емоційним, то немає чого вдосконалювати експресивні здібності і емпатійну здатність розуміти емоції інших.

Для хлопчика-підлітка найважливішими показниками маскулінності є високий ріст і фізична сила; згодом, на перший план виступає сила волі, потім – інтелект, що забезпечує успіх у житті. У підлітковому та юнацькому віці відповідні нормативні уявлення є особливо жорсткими й стереотипними. Щоб утвердитись у своїй чоловічій ролі, хлопчик усіляко підкреслює свою відмінність від жінок, намагаючись перебороти все, що може бути сприйняте як прояв жіночності, вважає Є. Подсухіна, досліджуючи вплив гендерної приналежності на мотивацію неповнолітніх правопорушників [9, с. 41].

Для підлітків, що керуються гендерними стереотипами дуже важливо, наскільки їх тіло і зовнішність відповідають стереотипному образу маскулінності. За спостереженнями психологів, підлітки з заниженою самооцінкою особливо чутливі до всього, що, якимось чином, зачіпає їх самооцінку. Так, А. Єфремов виявив, що юнакам з девіантною поведінкою властиві особливості емоційного реагування та поведінки, характерні для акцентуацій характеру, збудливість, підвищена конфліктність, вибуховість, невміння стримувати емоції, що носять, здебільшого, сценічний характер, потурання власним бажанням, безладному і поверховому спілкуванню, пошуку «гострих відчуттів», участь у різного роду ризикованих заходах, в тому числі, з кримінальним ухилом [5, с. 76].

Схожої думки дотримуються психологи Т. Говорун та О. Кікінежді, які зазначають, що однією з причин розбіжності у формах прояву девіантної поведінки особистості може бути гендер як жорстка регламентація поведінки особистості відповідно до її статі. Гендерна соціалізація хлопців сприяє розвитку агресивності, наступальності, активності, змагальності. У зв'язку з цим, хлопці з девіантною поведінкою частіше демонструють недостатній контроль поведінки, низьку тривожність. Через це частіше діагностують симптоми депресії у хлопців, особливо у підлітковому віці [4].

Російський психолог Т. Бендас, спираючись на наукові дані, показує, що статеві відмінності поведінки у конфліктній ситуації виявляються у: 1) наявності гендерних стереотипів, які впливають на сприйняття учасника конфлікту – представника іншої статі; 2) існуванні в чоловіків і жінок особистісних рис, які можуть призвести до конфлікту; 3) способах відмови від конфлікту; 4) у використанні різних мовних патернів на переговорах, які можуть призводити до взаємного непорозуміння обох статей [2, с. 325]. Дослідниця вважає, що на прояв девіантної поведінки впливають такі гендерні особливості хлопців-підлітків, як: яскраво виражена фізична агресія, тяжіння до прямих її форм, більш високі показники агресивних форм поведінки і рівня негативізму у порівнянні з дівчатками, ставлення до агресії як до інструменту, певної моделі поведінки, до якої вдаються для отримання різноманітного соціального схвалення та матеріальної винагороди, відторгнення почуття провини і тривоги, домінантність та асертивність – якості, які також можуть бути пов'язані зі схильністю до конфліктів.

Отже, комплексний аналіз різних точок зору і позицій дозволяє значно просунути у вивченні мотивації насильницької поведінки підлітка виходячи з відмінностей статей. Саме посилений тиск з боку соціуму у напрямку формування статевоспецифічної поведінки призводить до того, що підліток змушений будувати свою статеву ідентичність переважно на негативній основі: не бути схожим на дівчат, не брати участь у жіночих видах діяльності і т.ін. З цим часто пов'язана відмова від емпатійності і конформності як суто жіночих якостей, небажання шукати компроміс в конфліктних ситуаціях.

На разі, можна вважати доведеним, що у процесі соціалізації гендерні стереотипи стають фактором формування конфліктної та девіантної поведінки дитини. Виходячи з вищесказаного, можна говорити про те, що превентивна і корекційна робота соціального педагога з юнаками повинна проводитися спеціалістом, обізнаним з гендерною теорією і володіючим необхідною інформацією про гендерні особливості поведінки і проблеми представників різних молодіжних субкультур.

Профілактика девіантної поведінки має виступати як використання сукупності заходів з метою попередження виникнення і розвитку відхилень. Визначимо деякі особливості соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки, взявши до уваги гендерний підхід. На думку фахівців, зміст педагогічно-превентивної роботи щодо асоціальної поведінки індивідів включає моральне, правове, фізичне, естетичне,

статеве виховання та формування несприйнятливості до нікотину, алкоголю, наркотичних і токсичних речовин [7, с. 51].

Погоджуємось з тим, що соціально-педагогічна та психотерапевтична допомога клієнту в контексті гендерної проблематики передбачає вирішення проблеми самодостатності, цілісності, незалежності Я-образу [4, с. 254]. Причому гендерний підхід актуальний як в аутич-роботі (на вулицях, дискотеці, в місцях «тусовок» та роботи молоді та підлітків), так і у освітньому, реабілітаційному, судовому або виправному закладі [10, с. 191].

Виходячи з необхідності перегляду змістовних характеристик педагогічної, зокрема соціально-педагогічної профілактики, та з метою викорінення гендерних стереотипів, які виступають в якості фактору формування конфліктної та девіантної поведінки підлітків, наголошуємо на гендерній просвіті та гендерному вихованні неповнолітніх в якості необхідної складової цього процесу.

Гендерна освіта включає в себе: систематичне навчання, просвіту (тобто пропаганду й розповсюдження гендерних знань і гендерної культури) та стимулювання гендерної самоосвіти. Тому впровадження гендерної освіти в процес соціалізації неповнолітніх покликане вирішити наступні завдання: ознайомити дітей з інституційними цінностями, нормами і правилами міжстатевого спілкування; сформувати адекватне розуміння дорослості: її змісту, істинних ознак, проявів і якостей; розкрити особливості жіночої і чоловічої психології, а також відмінності поведінки представників різної статі; сформувати у підлітків правильні уявлення про взаємини статей, засновані на системі загальнолюдських і національних моральних цінностей, позбавлених гендерної стереотипизованості.

Отримана підлітками система гендерних знань має знайти відображення в адекватній соціально-позитивній поведінці, праці, дозвіллі тощо. Отже, окрім об'єктивного розуміння сутності моральних норм та установок у сфері взаємин статей, важливим є формування у школярів потреби керуватися ними в усіх сферах діяльності, в чому, на нашу думку, і полягає мета гендерного виховання неповнолітніх.

Гендерне виховання – це цілеспрямований і систематизований вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованців з метою формування в них егалітарних цінностей, поваги до особистості, незалежно від статі, розвитку індивідуальних якостей і здібностей задля їх самореалізації, оволодіння навичками толерантної поведінки та з метою побудови громадянського суспільства [6, с. 11]. *Гендерне виховання* передбачає корекцію впливу гендерних стереотипів на користь вияву та розвитку особистісних схильностей індивіда.

Кінцевим результатом гендерного виховання є цілісна андрогінна особистість. *Організація гендерного виховання дітей на принципах андрогінності* – прийняття власної статевої належності (готовності до виконання природою детермінованих репродуктивних ролей і водночас засвоєння всього того, що притаманне соціальним ролям, незалежно від статевої належності їх виконавців) – створює передумови для максимального особистісного розвитку і повноцінної реалізації індивіда в сім'ї та суспільстві. «Справжні» чоловіки і жінки є, передусім, андрогінними особистостями, тобто самодостатніми чоловіками та жінками.

Інструментальні та експресивні гендерні ролі можуть виявлятися в індивіда-андрогіна залежно від ситуації. Маскулінні та фемінні характеристики не мусять калькувати одна одну, а мають інтегруватися в збалансованіше утворення. Саме тоді нормативні пута стевотипізованої поведінки зникають і кожен стає вільним у виборі власного унікального характеру, незалежно від статі. Це підтверджується у експериментальних дослідженнях Сандри Бем. На її думку, традиційні ролі значно обмежують гендерну поведінку [1].

Психологічний портрет андрогінної особистості, узагальнивши різні погляди науковців, можна подати наступним чином: незалежність від чинних гендерних стереотипів, синтез чоловічих та жіночих рис, соціальна активність, прагнення реалізувати життєві цілі; синтез індивідуальності та децентрації; орієнтація на партнерство в стосунках; інтеграція експресивних та інструментальних стилів діяльності; вільне варіювання чоловічих/жіночих ролей; співтворчість, спосіб конструктивного розв'язання протиріч екзистенційної чоловічості та жіночості; гармонійне поєднання фемінності й мускулінності, як модель психічного здоров'я – готовність до сприйняття поляризованих категорій тощо [3, с. 24].

Знання і порівняльний аналіз психофізіологічних характеристик, інтелектуального потенціалу конкретного вихованця, системи його ціннісних орієнтацій та особистісної спрямованості дасть змогу соціальному педагогу, психологу скласти уявлення про особистість підлітка, спрогнозувати, які саме умови потрібно створити для успішного його виховання та перевиховання, складовою частиною якого повинна стати *корекція впливу гендерних стереотипів*. Отже, ми виходимо з необхідності перегляду змістовних характеристик педагогічної, зокрема соціально-педагогічної профілактики, у напрямку розроблення системи додаткових заходів з метою викорінення гендерних стереотипів, які ми розглядаємо в якості фактору формування конфліктної та девіантної поведінки підлітка.

Усі профілактичні заходи фахівці розділяють на первинну, вторинну і третинну профілактику. Особливої уваги, на наш погляд, потребує вторинна, або рання профілактика, яка базується на результатах масової діагностики різноманітних аспектів життєдіяльності учнів і є індивідуальною у плані корекції систем життєдіяльності і життєзабезпечення організму. Безумовно вторинна, або рання профілактика, як

дослідження діагностики гендерних аспектів життєдіяльності учнів, повинна мати гендерні показники в діагностиці. Те саме стосується етапу третинної, або цілеспрямованої, профілактики, яка спрямована на попередження переходу відхилень у поведінці учнів у більш важку стадію.

З огляду на завдання гендерного виховання, можна виділити також сімейний та соціальний рівні профілактики. Сімейний рівень припускає гендерний аспект організації впливу на сім'ю неповнолітнього і його найближчого оточення для запобігання зародження і розвитку поведінки, що відхиляється. Соціальний рівень профілактики сприяє зміні загальноприйнятих норм у відношенні поведінки, що відхиляється, з урахуванням гендерного чинника, що створює сприятливі умови для організації профілактичної роботи на особистісному і сімейних рівнях. Проте, безперервно зростаюча кількість неповнолітніх різної статі з поведінкою, що відхиляється, на різних рівнях, потребує створення цілісної системи взаємопов'язаних між собою загальноосвітніх і соціально-педагогічних закладів, які виконують виховально-профілактичну, загальноосвітньо-корекційну, правозахисну, соціально-адаптаційну, діагностичну і організаційно-педагогічну функції з урахуванням гендерного чинника.

Робота педагогів щодо соціалізації вихованців повинна будуватись з розумінням того, що рівень прояву агресивності хлопців-підлітків, яка визначає схильність неповнолітніх до скоєння насильницьких дій, залежить від гендерного компоненту. Це має велике значення, коли ми оцінюємо причини, специфіку дій і особливості гендерної соціалізації неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бем С. Линзы гендера : Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОСПЭН), 2004. – 336 с.
2. Бендас Т. Гендерная психология / Т. Бендас. – СПб. : Питер, 2005. – 431 с.
3. Бутурлим Т. До проблеми формування гендерної культури старшокласників / Т. Бутурлим // Рідна школа. – 2009. – № 12. – С. 22–25.
4. Говорун Т. Гендерна психологія : [навчальний посібник] / Т. Говорун, О. Кікінежді. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
5. Ефремов А. Исследования психологических характеристик девиантного поведения с помощью биосоциальной методики структуры характера (ТСИ-125) и темперамента и методики выявления степени выраженности шизотипических качеств (8РО-74). Психология в системе наук / А. Ефимов // Ежегодник российского психологического общества. – М., 2002. – Т. 9. – Вып. 1.
6. Кравець В. Гендерна педагогіка : [навч. посіб.] / В. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2003. – 416 с.
7. Оржеховська В. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод., посібник / В. Оржеховська. – К. : ВіАН, 1996. – 351 с.
8. Основи теорії гендеру : [навчальний посібник]. – К. : «К. І. С.», 2004. – 536 с.
9. Подсухина Е. Влияние гендерной принадлежности на мотивацию несовершеннолетних правонарушителей. Гендерные исследования в гуманитарных науках : современные подходы. Материалы международной научной конференции, (Иваново, 15–16 сентября 2000 г.) / Е. Подсухина. – Иваново, 2000. – С. 159–161.
10. Социальная политика и социальная работа : гендерные аспекты : [учебное пособие для студентов высших учебных заведений / под ред. Е. Ярской-Смирновой]. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОСПЭН), 2004. – 292 с.